

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-19>

УДК 368.914

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ ЯПОНІЇ

STRUCTURAL FEATURES AND TRANSFORMATION CHALLENGES OF JAPAN'S PENSION SYSTEM

Білий Денис Іванович

аспірант,

Державний вищий навчальний заклад

«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4187-1246>**Bilyy Denys**

State Higher Educational Institution

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

У роботі проаналізовано ефективність функціонування пенсійної системи Японії. Дана країна обрана як один з центрів світової «тріади» країн з потужною торгово-економічною загальносвітовою інтеграцією. Автором досліджено економіко-соціальні передумови розвитку системи пенсійного забезпечення в країні. Викремлено історичні трансформації пенсійної системи досліджуваної країни. Описано загальну структуру сучасної пенсійної системи Японії. Визначено ефективність функціонування кожного рівня пенсійної системи, а також їх інтегрованість у фінансовий ринок. Отримані результати покликані розширити сферу знань державного апарату України щодо існуючих моделей організації системи пенсійного забезпечення. Адже питання реалізації трансформації пенсійної системи України з кожним роком стає все більш нагальним.

Ключові слова: пенсійна система, старіння населення, державна пенсія, накопичувальна пенсія, пенсійні заощадження.

The article analyzes the effectiveness of the Japanese pension system. This country is chosen as one of the centers of the world "triad" of countries with strong trade and economic global integration. Japan is known as a society with a low fertility rate, which causes similar challenges in the sphere of social security as Ukraine starts to suffer. This country has a unique pension structure, which corresponds with the savings behavior of the society. It is not an example of a model, deeply integrated into the local and foreign financial markets. Otherwise, this country represents a transformational shift from a government model of organizing pension system to a financial market-oriented social system. The analysis of Japan's pension system helps to develop key steps and features for the reformation of the social security system in Ukraine. In order to upgrade Ukrainian pension system, scientist all over the country should do their best to analyze as many structural patterns of pension system constructions as possible. To conduct the study, the author uses both purely theoretical methods and complex (analysis, synthesis, induction). In the article, the economic and social preconditions for the development of the pension system in Japan are analyzed. The historical transformations of the pension system of the studied country are singled out. The general structure of the modern pension system of Japan is described. The efficiency of functioning of each level of the pension system, as well as their implementation in the financial market, is determined. The results of the study are designed to expand the scope of knowledge of the government of Ukraine on existing models of organization of the pension system. The issue of implementing the transformation of Ukraine's pension system is becoming more urgent every year due to the rising number of retirees in the country, which is followed by the lack of workforce in the low of key economic spheres. In order to avoid social crises caused by hypogene demographic transformations in the society. In the nearest future all steps to soften these transformations should be done and this article is a single element to cope with the social challenges.

Keywords: pension system, population aging, state pension, accumulative pension, pension savings.

Постановка проблеми. Соціальне забезпечення – наріжний камінь побудови міцної соціоекономічної моделі державного устрою. Дане поняття є широким і охоплює значну

кількість сфер людської діяльності: економіка, політологія, соціологія тощо. Досліджувана автором проблема знаходиться у такому сегменті соціального забезпечення

як пенсійна система. Спільними для всіх розвинених країн світу стають як демографічні виклики (старіння населення, зниження коефіцієнта народжуваності (фертильності)), так і системні трансформації умов праці, рівня заробітних плат, глобалізаційних трендів.

Недостатня увага розвитку системи пенсійного забезпечення здатне призвести до серйозних економіко-соціальних наслідків. По-перше, невміле прогнозування майбутніх грошових потоків (рух коштів до пенсійної системи та з неї) призводить до розширення дефіциту державного бюджету країни. Це виникає через те, що в більшості країн дефіцит пенсійного фонду покривається виключно за рахунок коштів державного бюджету. По-друге, занадто низький коефіцієнт заміщення (відсоток покриття пенсійними виплатами заробітної плати працівника до виходу на пенсію) здатний призвести до зубожіння значного прошарку населення та викликати соціальну кризу. По-третє, відсутність можливості у громадян створювати пенсійні заощадження на персоналізованих рахунках позбавляє економіку довгострокового фінансового ресурсу, який може використовуватись для фондування реального сектору економіки.

Пенсійна система Японії не є виключенням та перебуває під тиском низки загроз. Багатолітній досвід трансформації пенсійної системи цієї країни та вдале поєднання державної та накопичувальної пенсійних систем є хрестоматійним прикладом для інших країн, котрі тільки перебувають на шляху трансформації власних пенсійних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження пенсійної системи Японії присвячені роботи низки зарубіжних та вітчизняних науковців. Слід відзначити здобуток наступних вчених та дослідницьких організацій: Yu Zhou [2] у досліджуванні проблематики демографічних трендів Японії; Investment Company Institute [3] – дослідницька інституція, яка детально відобразила у своїй праці побудову сучасної пенсійної системи Японії; Akiko Nomura [7] описала особливості організації накопичувального рівня пенсійного забезпечення; Чеберяко Оксана [8] порівняла основні риси пенсійних систем країн азійського регіону. Однак, недостатньо уваги приділено дослідниками питанню цілісного розуміння впливу трансформаційних процесів на сучасну структуру пенсійної системи Японії та оцінки ефективності функціонування цієї системи.

Постановка завдання. Дана стаття покликана вирішити ряд завдань дослідницького характеру серед яких: визначити економіко-соціальні передумови розвитку системи пенсійного забезпечення Японії; описати історичні трансформації пенсійної системи; дослідити загальну структуру сучасної пенсійної системи; оцінити ефективність функціонування кожного рівня пенсійної системи та їх інтегрованість у фінансові ринки.

Виклад основного матеріалу. Японія – представниця дуалістичної моделі пенсійного забезпечення. Взагалі, дуалізм у «Філософському енциклопедичному словнику» трактується як вчення, що визначає рівнозначність двох першооснов. У даному випадку мова йде про рівнозначність приватної (накопичувальної) та державної пенсії [1].

Ця країна, яку багато хто вважає найстарішим суспільством у світі, стикається з серйозним демографічним викликом. Дані Allianz Global Investors вказують на те, що поточний коефіцієнт залежності від осіб похилого віку становить 30 і погіршиться до 74 у 2050 році. Це означає, що кількість економічно неактивних осіб сягне 74 на 100 працюючих. До того часу економіка Японії буде не тільки демонструвати відсутність зростання, але також матиме надзвичайно велику кількість населення, яке вимагатиме соціального забезпечення, захисту та охорони здоров'я, прирікаючи на неминучу рецесію та зростання дефіциту державних фінансів. Крім природного процесу старіння, коефіцієнт народжуваності (фертильності) в Японії та середня тривалість життя постійно погіршують і без того похмуре становище країни. Населення Японії прогнозовано зменшиться з 128 млн до 102 млн до 2025 року. Поточний коефіцієнт народжуваності 1,26 значно нижче норми 2,1, яка необхідна для підтримки населення. У той же час, очікувана тривалість життя в Японії є однією з найвищих у світі [2].

У таких непростих соціоекономічних умовах формуються загальні ознаки ставлення населення до заощаджень. Особливістю традиційної поведінки населення Японії є консервативна політика формування збережень (рис. 1).

З даних на рисунку 1 можна робити висновок, що японці зберігають більшість своїх заощаджень у формі готівки. З 2000 р. по 2019 р. середня частка заощаджень у готівці коливалась між 53% і 54%, що приблизно в п'ять разів більше в порівнянні з американцями. Справа в тому, що громадяни Японії вважа-

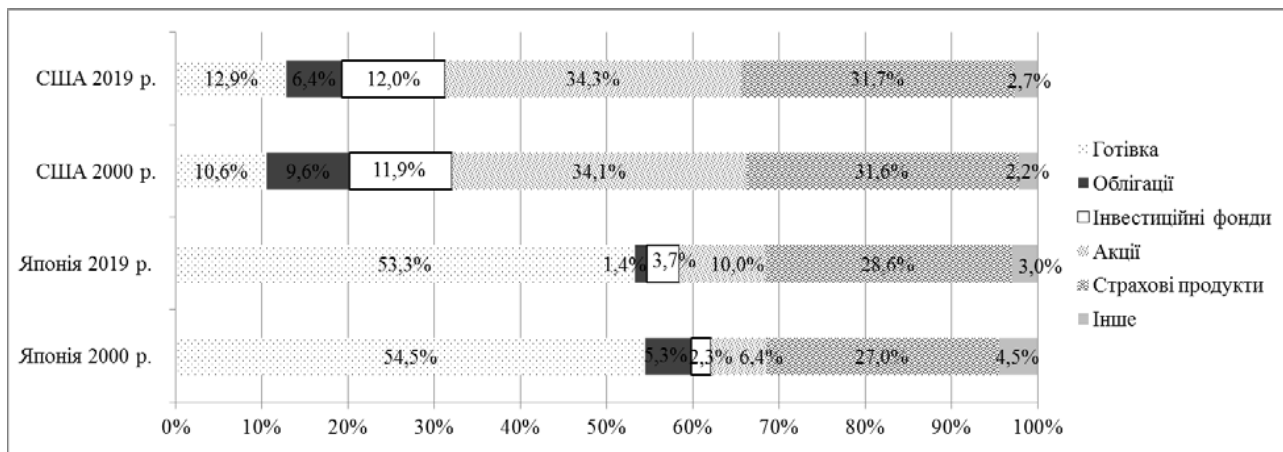

Рис. 1. Розподіл збережень домогосподарств Японії та США за видами інвестицій у 2000 та 2019 рр., %

Джерело: [2]

ють пенсії більше як «фінансову подушку», аніж інвестиційний актив. Вони радше нададуть перевагу збереженню наявних коштів задля вирішення сімейних потреб, ніж інвестуватимуть у довгострокові активи з метою отримання додаткового заробітку. Примітно те, що частка страхових продуктів є однаковою в структурі заощаджень населення обох країн [2].

Така сконцентрованість японців на готівкових збереженнях знаходить своє відображення і в пенсійній системі. Справа в тому, що в сучасній пенсійній системі країни близько 50% займає державна пенсія, котра є свого роду аналогом поточних збережень.

Якщо говорити про історію становлення та трансформацій даної пенсійної системи, слід розпочати аналіз з середини двадцятого сторіччя. Саме у 1961 р. була введена в дію система, за якою всі громадяни Японії могли отримувати пенсії. Ці пенсії були двох видів: «національна пенсія» («*kokumin nenkin*») для самозайнятих осіб та «пенсії працівників» («*kosei nenkin*») для найманих осіб [4].

У 1986 році в країні формується повноцінна дворівнева пенсійна система. Перший рівень – це «національна пенсія», яка є загальною основою пенсійного забезпечення для всіх громадян та підтримується всіма громадянами на «солідарній» основі. Другий рівень був структурований у вигляді «пенсій працівників», які отримують працівники приватного сектору, та «асоціації взаємодопомоги», які отримують держслужбовці. З 1 жовтня 2015 р. нинішня пенсійна система для працівників об'єдналася з «асоціаціями взаємодопомоги» [4].

Наразі пенсійний вік в країні встановлено на рівні 65 років з мінімальним стажем 10 років. Для отримання повної базової пенсії, необхідно мати стаж 40 років. Пенсійні виплати з корпоративних пенсійних планів можна отримати також не раніше досягнення 65 років [5].

У сучасній японській пенсійній системі можна чітко виокремити два рівня: державна (публічна) пенсія на основі визначених виплат («DB») та накопичувальна пенсія на основі тих же визначених виплат («DB») або визначених внесків («DC») [3].

Відтак, державна пенсія в Японії представлена пенсійним планом на основі визначених виплат на, фактично, «солідарній системі». Тут варто виділити національну пенсію (забезпечує базові виплати самозайнятим особам, найманим працівникам та їх непрацюючим чоловіку/дружині), пенсійне забезпечення працівників приватного сектору (забезпечення виплат найманим працівникам), пенсійне забезпечення держслужбовців. Державна пенсія є обов'язковою. Всі вигодоодержувачі пенсійної системи Японії поділяються на три категорії:

- перша – особи, що отримують лише державну пенсію (здебільшого самозайняті особи);
- друга – особи, які окрім державної пенсії отримують доходи від корпоративних пенсійних планів;
- третя – чоловік/дружина особи другої категорії, котрі не були працевлаштовані [3].

На кінець 2020 року повна базова пенсійна виплата на рік становила 781 700 єн (близько 6,5 тис. доларів США). Дана сума не є сталою, а індексується щодо чистої середньої заробітної плати та зростання цін [6].

Накопичувальна пенсійна система в Японії, в свою чергу, представлена поєднанням корпоративних планів та індивідуальних рахунків на основі визначених внесків та виплат. Даний рівень пенсійної системи є добровільним. Роботодавець не зобов'язаний забезпечувати працівників корпоративними пенсійними планами [7].

Якщо говорити про загальну вартість активів пенсійної системи Японії, то варто зазначити, що сумарно активи накопичувальної пенсійної системи складають 253,5 трлн. єн, а державної – 270,2 трлн єн (сума активів іншої державної пенсії та GPIF). Даний факт підтверджує рівність ролі державної та приватної систем пенсійного забезпечення в країні. Відзначимо доволі низький рівень залучених ресурсів до індивідуальних «DC» планів. Даний факт пов'язаний з тим, що починаючи з січня 2017 року до індивідуальних «DC» планів можуть долучатися виключно особи віком від 20 до 59 років, що не мають корпоративних «DC» планів або такі плани є обмеженими. Загалом пенсійні активи становлять 45% від ВВП країни.

Для оцінки ефективності пенсійної системи слід порівнювати коефіцієнт заміщення. Цей показник щодо державної пенсії для працівника зі стажем роботи 40 років повної зайнятості в Японії та США буде майже еквівалентним. Його значення складає 47% для США та 45% для Японії. Слід також зазначити, що в США відрахування до соціального забезпечення складає 12,4%, в той час як в Японії – 18,3%. І в США, і в Японії даний платіж ділиться порівну між роботодавцем та працівником [3].

В Японії для підтримки солідарної пенсійної системи було створено Державний пенсійний інвестиційний фонд («GPIF»). Активи фонду сягнули 193,3 трлн єн станом на кінець першого півріччя 2021, що приблизно рівно 1,7 трлн дол США. Активи фонду розміщені у фінансових інструментах відповідно до затвердженої інвестиційної стратегії, яка змінювалась останнього разу у квітні 2020 року. Згідно зі стратегією, по 25% активів фонду мають бути вкладені у 4 класи фінансових інструментів: локальні акції, іноземні акції, локальні облігації, іноземні облігації.

Перейдемо до вивчення накопичувального механізму пенсійного забезпечення. Історично першими накопичувальними схемами в Японії стали «DB» плани. Недоліком даних планів, як і в інших країнах, є резервування коштів під виплату певної частини поточних зобов'язань. В Японії в резерві залишаються 14% активів планів «DB», що в грошовому еквіваленті складає 16,1 трлн єн або 145,2 млрд дол. станом на кінець першого півріччя 2021 (рис. 2).

Рисунок 2 дає нам інформацію про те, що третину активів планів «DB» складають іноземні фінансові інструменти. Відзначимо також значну диверсифікацію даної пенсійної схеми. Паралельно аналізуємо структуру активів корпоративних планів «DC» (рис. 3).

З рисунку 3 можна зробити висновок про доволі ризиковану стратегію вкладення близько половини активів пенсійного плану в інструменти фондового ринку. Така стратегія контрастує з структурою активів пенсійних планів «DB» в позитивному сенсі.

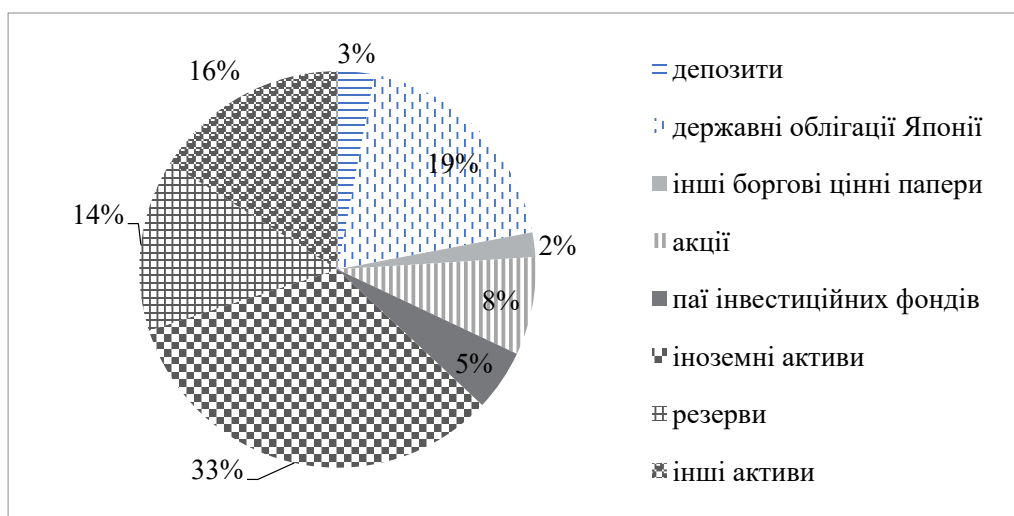

Рис. 2. Структура активів пенсійних планів «DB» в Японії станом на кінець першого півріччя 2021 р., %

Джерело: [3]

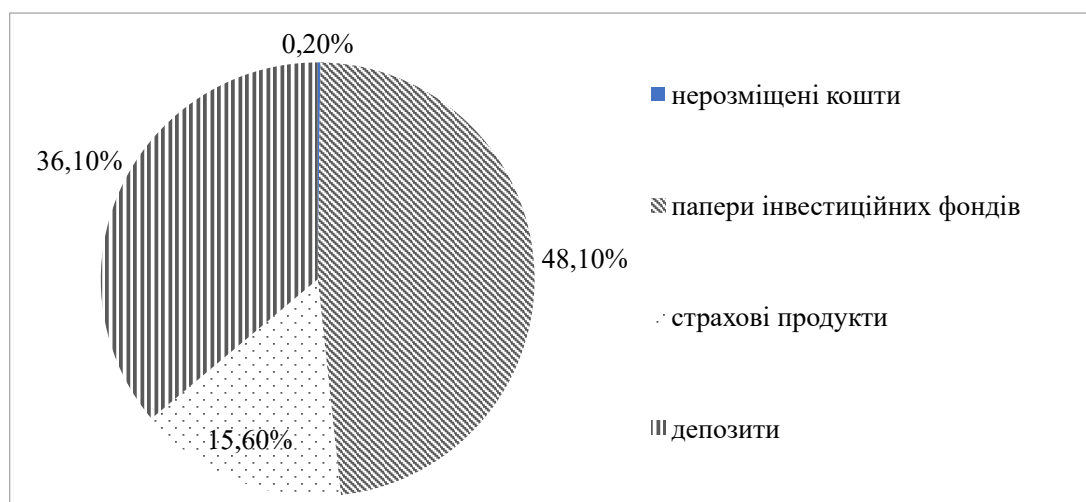

Рис. 3. Структура активів корпоративних пенсійних планів «DC» в Японії станом на кінець першого кварталу 2020 р., %

Джерело: [3]

Адже, завдяки варіативності програм, які відрізняються за своїм ризик-профілем, можна досягти більшої кількості цілей.

Однак, для повного розуміння слід розглянути вагу кожного виду інвестиційного фонду у загальних активах пенсійних планів «DC». Згідно зі статистикою, частка саме фондів акцій складає 19,2% активів корпоративних пенсійних планів «DC» в Японії. Доволі дієвими в довгостроковій перспективі є саме інвестиції в акціонерний капітал, адже саме даний вид інвестицій з більшою ймовірністю перекриває інвестиційні ризики, ніж інструменти з фіксованою доходністю.

Ті особи, котрі не залучені до корпоративних пенсійних планів «DC» або мають обмежені корпоративні програми, мають змогу відкрити індивідуальні рахунки на тій же основі добровільно. Для відкриття такого пенсійного плану особа може звернутись до таких інституцій як банки, керуючі інвестиційними активами та страхові компанії. Ліміт внесків на рік за таким пенсійним планом складає 276 тис єн. Якщо ліміт корпоративного «DC» плану працівника становить 420 тис єн на рік, він може вкласти в індивідуальний «DC» план 240 тис. єн. У випадку ліміту корпоративного «DC» плану 660 тис єн на рік – інвестувати в індивідуальний план заборонено. Половину учасників індивідуальних пенсійних планів становлять працівники підприємств, роботодавці яких не впровадили систему корпоративного пенсійного забезпечення. Також, до індивідуальних пенсійних накопичень вдаються держслужбовці (22%) та працівники, що вже мають корпоративні плани (12%). Це говорить про фор-

мування певного рівня соціальної свідомості населення щодо необхідності індивідуального забезпечення свого утримання в старості [3].

Розподіл активів індивідуальних планів «DC» дуже подібний до корпоративних аналогів. Головна відмінність індивідуальних планів «DC» полягає в зменшеній частці інвестиційних фондів акцій (7,3%) в порівнянні з корпоративними планами (19,2%). Перевага в розподілі активів індивідуальних планів «DC» надається інструментам з фіксованою доходністю, що з одного боку знижує ризики, проте й не забезпечує зростання вартості портфеля [3].

Ще одним інструментом, який з юридичної точки зору не належить до пенсійних активів, проте може використовуватись як механізм довгострокового накопичення коштів, є індивідуальні накопичувальні рахунки («NISA»). Дані рахунки як і рахунки «DC» мають податкові пільги при зарахуванні коштів на рахунок та отриманні виплат. Впроваджена така опція була відносно нещодавно – у січні 2014 року. Ключова відмінність полягає в тому, що рахунок NISA може відкрити будь-яка особа, котра досягла 20 років та відкладати не більше 1,2 млн єн (12 тис дол. США) на рік. Нагадаємо, що ліміт на внески до індивідуальних «DC» планів складає 276 тис. єн. Можливо саме тому загальні активи NISA складають 8,3 трлн єн станом на кінець 2020 року, а активи індивідуальних «DC» планів – лише 2,1 трлн єн станом на кінець першого півріччя 2021 року. Згідно зі статистикою, близько 77,5% населення Японії знають про можливість інвестувати з NISA, а 20,4% населення – вже відкладають кошти через даний механізм.

Висновки. Підбиваючи підсумки аналізу системи пенсійного забезпечення Японії, можемо виділити наступні ознаки, що якнайкраще описують природу даної системи:

– суспільство Японії є стрімко старіючим з перспективами більшого зростання частки непрацездатного населення, аніж в країнах ОЕСР;

– японці намагаються тримати понад половину своїх заощаджень у готівці;

– японська пенсійна модель є «умовно-накопичувальною» (постає у вигляді паритетної суміші державної та накопичувальної пенсії) [8];

– всі пенсіонери поділяються на три категорії однією з яких є незайнятий у державному чи приватному секторі економіки чоловік/дружина;

– для підтримки державного рівня пенсійної системи створено Державний пенсійний інвестиційний фонд по аналогії з Національним фондом соціального захисту («NSSF») в Китаї;

– накопичувальний рівень представлений «DB» та «DC» планами, що характерні для всіх розвинених країн;

– частка пайових цінних паперів в структурі пенсійних планів є вищою для «DC»;

– система індивідуальних накопичувальних рахунків («NISA»), що дозволяє накопичувати збереження поза системою пенсійного забезпечення, підвищуючи ліміт на суму вкладення;

– уряд країни намагається розвинути третій рівень пенсійної системи задля підвищення індивідуальної відповідальності громадян за своє майбутнє.

Відповідно до результатів дослідження було визначено основні економіко-соціальні виклики розвитку системи пенсійного забезпечення Японії, проаналізовано історичні трансформації пенсійної системи, досліджено загальну структуру сучасної пенсійної системи країни, визначено коефіцієнт заміщення на рівні, що не є гіршим за показники США. Отримані результати будуть запропоновані до розгляду Міністерству соціальної політики України для подальшої імплементації в нормативних актах. Вже зараз є нагальна потреба в перегляді існуючої системи пенсійного забезпечення в Україні задля приведення її у відповідність дискретним та майбутнім викликам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
2. Жоу Ю. Порівняння пенсійних систем Китаю та Японії : Матеріали Міжнародної конференції з соціальних і гуманітарних наук та мистецтв 2022. URL: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/ssha-22/125972506> (дата звернення: 03.06.2022).
3. Пенсійна система Японії. Investment Company Institute. URL: https://www.ici.org/system/files/2021-12/21_bro_japanese_retirement.pdf (дата звернення: 05.06.2022).
4. Японія – інформаційний бюлетень. Міністерство закордонних справ Японії. URL: https://web-japan.org/factsheet/en/pdf/e42_security.pdf (дата звернення: 05.06.2022).
5. Як можна описати пенсійну систему Японії? OECD Pensions at a Glance 2021. URL: <https://www.oecd.org/japan/PAG2021-JPN.pdf> (дата звернення: 05.06.2022).
6. Інформація про країну – Японія. OECD 2020. URL: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/PAG2021-country-profile-Japan.pdf> (дата звернення: 05.06.2022).
7. Номура А. Пенсійна система Японії: проблеми та наслідки. Nomura Institute of Capital Markets Research. URL: <http://www.nomurafoundation.or.jp/en/wordpress/wp-content/uploads/2019/03/NJACM3-2SP19-02.pdf> (дата звернення: 05.06.2022).
8. Чеберяко О. Моделі пенсійного забезпечення: зарубіжна та вітчизняна практика. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*. URL: <http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2021/04/212-43-51.pdf> (дата звернення: 06.06.2022).

REFERENCES:

1. Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. *NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H. S. Skovorody – NAS of Ukraine, Skovoroda Institute of Philosophy*, 742. Retrieved from: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011096> (in Ukrainian)
2. Yu Zhou. Comparison of Pension Financial Systems between China and Japan: Proceedings of the 2022 International Conference on Social Sciences and Humanities and Arts (SSHA 2022). Retrieved from: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/ssha-22/125972506>

3. The Japanese Retirement System. *Investment Company Institute*. Retrieved from: https://www.ici.org/system/files/2021-12/21_bro_japanese_retirement.pdf
4. Japan Fact Sheet. *Ministry of foreign affairs of Japan*. Retrieved from: https://web-japan.org/factsheet/en/pdf/e42_security.pdf
5. How Does Japan Compare? *OECD Pensions at a Glance 2021*. Retrieved from: <https://www.oecd.org/japan/PAG2021-JPN.pdf>
6. Country profile Japan. *OECD 2020*. Retrieved from: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/PAG2021-country-profile-Japan.pdf>
7. Nomura A. Japan's Pension System: Challenges and implications. *Nomura Institute of Capital Markets Research*. Retrieved from: <http://www.nomurafoundation.or.jp/en/wordpress/wp-content/uploads/2019/03/NJACM3-2SP19-02.pdf>
8. Cheberiaiko O. Modeli pensiinoho zabezpechennia: zarubizhna ta vitchyzniana praktyka [Models of pension provision: foreign and domestic practice]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*. Retrieved from: <http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2021/04/212-43-51.pdf> (in Ukrainian)